

Müller Béla

A 81 éves Müller Benjámín Kolozsvár vallásos zsidó közösségének megbecsült tagja. Udvarias, előzékeny modora környezetének iránta való tiszteletét vívta ki. Délelőttjeit a hitközségnél tölti, vallási és adminisztratív ügyek intézésével. Napjának többi részét az otthoni újságolvasás és tévénézés teszi ki. Otthonának sértetlenségét, intimitását nem volt hajlandó felfedni, beszélgetéseinket így hivatali munkájának idejére egyeztettük. Müller Benjámín a hitközség szerényen berendezett, kifűtetlen könyvtárszobájában mesélt családjá történetéről.

Amikor én születtem, az anyai nagyszüleim közül már csak a nagyanyám élt, a máramarosi Szaploncán [Szaplonca - nagyközség volt Máramaros vm.-ben, 1891-ben 2700, 1910-ben 3500 román, német és magyar lakossal. Trianon után Romániához került. Ma Săpînța. Máramarosszigettől 18 km-re, északnyugati irányban fekszik. - A szerk.]. Az anyai nagyanyám az 1850-es években születhetett, Ganz Perlnek hívták. Nagypám nevére nem emlékszem. Ha jól tudom, hitoktató volt a szaploncai héderben. Szigorúan ortodox, vallásos család voltak, és anyámat is ilyen szellemben nevelték, ahogy később engem is a szüleim. Kisgyermekként, testvéreimet és engemet sokszor vitt megboldogult édesanyám Szaploncára, nagyanyámhoz. Semmi különösebb élmény nem maradt meg az ottan eltöltött időkből. Szaplonca egy nagyon kis máramarosi falu volt, ahol nagyon nagy volt a szegénység, és a zsidók nehezen éltek. Volt ott egy nevezetes rabbi, Ábisnak hívták. Ezt a rabbit egész Máramarosban ismerték, mert nagy cádik [lásd: caddik], nagy bibliatudós volt. Az emberek mindenféle sérelmi ügyekkel, peres ügyekkel fordultak hozzá igazságért. Sokan kértek imákat tőle, amiktől a gondjaik orvoslását remélték.

Ünnepekkor mindig a nagyanyám jött hozzánk, Kolozsvárra. Tradicionális zsidó öregasszony volt, mindig feketében járt, fejkendővel a fején. A szokás szerint ő is parókát viselt. Az előírás az volt, hogy mivel a nőknek a haj ékességet nyújt, az esküvő előtt le kell vágni azt. Ezzel azt akarták elérni, hogy idegen férfiakra ne gyakoroljon csábító hatást a férjes asszony. A ruhája elé fekete kötényt kötött. Szerény körülmények között, de szigorúan vallásos életet élt. Miután özvegy maradt - nem tudom, mikor lehetett ez, valószínűleg még az első világháború előtt -, a gyermekei támogatták anyagilag. Emlékszem arra, hogy gyerekkoromban, a téli vakációk idején megboldogult édesanyám mindig meglátogatta őt. Többször elvitt engem is hozzá. A nagyanyám, amikor én bevonultam munkatáborba 1943-ban, akkor még élt, kilencvenéves körül lehetett. Valószínűleg őt is deportálták. Ennyi maradt meg bennem, ami a szaploncai nagyanyámmal összefüggő élmény.

Az édesanyám részéről volt két nagybátyám és egy nagynéném. Ganz Smil Leib volt az egyik fiútestvére, és Nosen volt a másik. Mind a ketten Szaploncán maradtak. Nem tudok különösebben semmit róluk, csak annyit, hogy fuvarozással foglalkoztak. Édesanyám leánytestvére, Blima, Szatmáron [Szatmárnémeti] élt. Gyakran látogatott el hozzánk. A férje, akinek nevére már nem emlékszem, asztalos volt. Nagyon vallásos életet éltek. Blima néni abban különbözött a testvéreitől, hogy a többiekkel ellentétben, nagyszerűen beszélt magyarul. Ez annak volt köszönhető, hogy Szaploncáról még fiatal korában elkerült Szatmárra [Szatmárnémeti] és ott tökéletesen elsajátította a nyelvet. Ő volt az egyedüli rokonom, akivel nem jiddisül, hanem magyarul beszéltünk. Volt két lánya, arra viszont nem emlékszem, hogyan hívták őket. Édesanyám mindhárom testvérét deportálták, családjukkal együtt. Senki nem maradt meg közülük.

Édesanyámat Ganz Gizellának hívták, az 1890-es évek tájékán született. Nem volt túlságosan iskolázott, négy elemi végzett Szaploncán. Semmit nem meséltek a szüleim arról, hogyan ismerkedtek meg. Amikor édesapámmal Kolozsvárra jöttek, már házasok voltak. Szaploncán házasodtak meg, valamikor az 1910-es évek körül.

Édesapám szülei a kárpátaljai Gányán éltek [Gánya (Gánics) – kisközség volt Máramaros vm.-ben, 1891-ben 1800, 1910-ben 2500 rutén és német lakossal. Trianon után Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Nevüket nem tudom, nem ismertem őket, még születésem előtt meghaltak. Édesapám az 1880-as évek végén született, Müller Volfnak hívták.

Gánya, a szülőfaluja egy kisebb vallásos helység volt. Ott is nagyon nagy volt a szegénység, s ott volt a sok gyerek, akiket nagyapám és nagyanyám fel kellett neveljen. Apám testvérei hamar elszéledtek a világban, távol voltak a családtagok, és így nem tartottuk velük a kapcsolatot. Sajnos még a nevüket sem tudom. Édesapám gyermekkoráról, nevelkedéséről nagyon keveset mesélt. Tudom, hogy Gányán végezte a négy elemi és a jesivát. Katona nem volt, de hogy miért, azt nem tudom. Megboldogult apám hitoktatással foglalkozott. Valószínűleg úgy került Kolozsvárra, hogy az itteni ortodox hitközségnek éppen szüksége volt hitoktatóra, és ő megpályázta az állást. Édesapám a híres vizsnici rabbinak volt a követője, azaz „vizsnice chusszed” volt □ vizsnici haszid □ . A zsidóknál az imákat különböző kántori – kántorok által írt – vagy haszidikus melódiákkal szokták elmondani. A vizsnici rabbinak külön melódiái voltak minden imára, így a péntek estire. Édesapám a Salom Alechemet, a Kol ma Kaddist, az Ésesz Chaimot mindig a vizsnici rabbi által gyakorolt dallamokkal mondta el.

Vizsnici haszidok még a mai napig is léteznek. Én magam is találkoztam ilyenekkel, Borszéken. Három-négy évvel ezelőtt Annával, a feleségemmel és Renáta unokámmal Borszéken nyaraltunk, és ott láttunk Amerikából, Izraelből érkező zsidókat, akik a vizsnici rabbi dallamaival mondták el imáikat és a péntek esti dalokat. Egyébként Borszékra nagyon sok zsidó turista jár, mert talán ez az országban az egyedüli olyan üdülőtelep, ahol működő zsinagóga és rituális fürdő, mikve van. Borszéken már nincsen zsidó közösség, a templomot és a mikvét is az országos hitközségi központ, a Federáció tartja fent. A Federáció nyaralóházat is működtet, ahol a kis jövedelemmel rendelkező zsidó nyugdíjasok és a Talmud-Tóra oktatásba vagy a kórusokba bekapcsolódó fiatalok nagyon jutányos áron tudnak nyaralni.

Azt meg kell mondjam, hogy édesanyám a második felesége volt édesapámnak. Az első felesége elhunyt, róla semmit nem tudok. Maradt viszont ebből a házasságból három fiú: Ignác volt a legnagyobb, majd Jakab. A harmadiknak a nevére nem emlékszem. Néhány évvel lehetek idősebbek Eszter nővéremnél. Sok emlékem nem maradt róluk. Ignác és Jakab még a húszas évek derekán kivándoroltak Amerikába. A legkisebbik fiú is körülbelül velük egy időben vándorolt ki, és Magyarországon telepedett le egy Faroencs □ Az interjúalany ilyen nevű helységekre emlékszik. – Gidó Attila. □ nevű kis helységben [Minden bizonnyal az Encs közvetlen szomszédságában lévő Forró nevű településről van szó: kisközség volt Abaúj-Torna vm.-ben, 1891-ben, 1910-ben és 1920-ban egyaránt 1300 fő körüli, magyar és szlovák lakossal. – A szerk.]. Amíg nem hagyták el az országot, mind a három fiú velünk élt, a családunkkal. 1943-ban a faroencsi féltestvérem eljött Kolozsvárra, és megkereste a családunkat. Én ekkor már munkaszolgálaton voltam, és nem tudtam találkozni vele.

Szegény emberek voltak a szüleim. Az apám mindvégig hitoktatóként dolgozott az ortodox hitközségnél, és hittantanítói fizetését abból pótolta, hogy a jobb módú családok gyermekeit oktatta háznál, délutánonként szintén vallásra. Az apám szigorúan vallásos, nagyon korrekt, egyenes, becsületes ember volt. Édesanyám háztartásbeli volt, és nevelte a gyermekeket. Mikor a nővéreim annyira megnőttek, valamennyivel könnyebb lett édesanyámnak, mert besegítettek a házimunkába. Saját házuk nem volt. Kolozsváron bérelt lakásban laktunk, egyszerű módon. Lakásunk egyszerűen volt berendezve, két szobából és egy konyhából állt. Úgy volt beosztva, hogy elég kellett legyen a nyolcfős családnak. Ketten is aludtunk egy ágyban. A téli fa beszerzése mindig gondot jelentett. Mivel édesapám kitűnő előimádkozó volt, azaz Baál Töfilé, az őszi ünnepekre (Ros Hásáná, Jom Kipur, Szukot) mindig elszerződött valamelyik kolozsvári imaházhoz. Abból a pénzből, amit előimádkozásért kapott, általában fát vásárolt, hogy legyen mivel fűtenünk.

Sokan voltunk gyerekek, hatan voltunk testvérek [Azaz: hatan voltak „édestestvérek”, de a családban nevelkedett a három féltestvér is. – A szerk.]. Három leány, három fiú. Eszter nővérem 1910 körül született. Ő volt a legidősebb a testvérek közül. Az ortodox hitközség elemijében járt iskolába, hét osztályt végzett. Ez után kitanulta a varrónői szakmát egy „magánosnál” önálló iparosnál. 1936-ban férjhez ment Nuszen Mórchoz, itt, Kolozsváron. A sógorom férfiszabó volt. A rossz gazdasági viszonyok miatt nagyon nehezen tudtak megélni, ezért úgy döntöttek, kivándorolnak Argentínába. Tulajdonképpen a sógorom ötlete volt az egész, ő akarta nagyon. Először Móric vándorolt ki, az 1930-as évek végén, majd rövidesen követte őt a nővérem is. Buenos Airesben telepedtek le, és mindvégig ott éltek. Móric továbbra is a szakmájában dolgozott, a nővérem pedig háztartásbeli volt. 1980 tavaszán meghívólevelet küldtek nekem, és így ki tudtam utazni meglátogatni őket. Hat hetet ültem náluk. Ekkor ismertem meg a lányát és a fiát. Most már mind a két gyermeke családos, a lányának három, a fiának pedig két gyermeke van. A nevüket nem tudom. Eszter három évvel ezelőtt, 2000-ben hunyt el.

Utána következő testvérem, Josef, azaz József, 1912-ben született. Műbútorasztalos volt, és 1936-ban kivándorolt Palesztinába. Az erdélyi cionista mozgalmon keresztül sikerült kivándorolnia, egy általam nem ismert cionista szervezet tagjaként. A kivándorlás is szervezeten folyt. Palesztina akkor angol mandátum volt, és nagyon fékeztek a zsidók kivándorlását. Minden évben meg volt szabva egy bizonyos kivándorlási létszám, úgynevezett certifikátokat bocsátottak ki a kivándorlók számára. Hogy Erdélynek és azon belül Kolozsvárnak hány ilyen certifikát jutott, nem tudom. A cionista mozgalom az aktivisták között osztotta ezeket szét. Így került ki József bátyám is Palesztinába, és építette fel az életét. Megnősült, elvett egy zsidó lányt [Zsidó – kisközség volt Szilágy vm.-ben, 1891-ben 2300, 1910-ben 3000 magyar és román lakossal, járási szolgabírói hivatal, járásbíróóság. Trianon óta Romániához tartozik. – A szerk.], akivel együtt vándoroltak ki, és ott családot alapítottak. A lányt Weisz Sarahnak hívták. Amíg nem alakult meg a zsidó állam [1948], nagyon nehéz körülmények között éltek, de 1948 után a bátyám önállósította magát. Asztalosműhelyt létesített, és így folytatta az életét. Lett három gyerek ebből a házasságból, és ott éltek Kiryat Motzkinban. A gyermekeik már mind zsidó nevet kaptak: Matithiau, Echud és Ciporah. Josef 1994-ben halt meg, a felesége, Sarah pedig 2001-ben.

Chaja, magyarul Helén 1914-ben született. Ő is, akár Eszter, varrónőnek tanult. Itt ment férjhez Kolozsváron, és Apahidára került [Apahida – Kolozs vm.-ben lévő kisközség volt, 1910-ben 1500 főnyi lakossal. Trianon után Romániához került. – A szerk.]. A férjét Áron Mózesnek hívták. Egy kis fűszerüzletet működtettek. Volt két szobájuk, és a ház utcára néző szobájában volt az üzlet. Még

emblémája [cégtáblája] sem volt az üzletnek, annyira kicsi volt. Két gyermeke volt, de csak az egyik nevére emlékszem. Őt, az apja után Mózesnek hívták [Ritkaságszámba megy, hogy egy gyerek élő fölmenője nevét kapja. A körülmetelési szertartás végén adnak héber nevet a gyerekeknek. Szokás elhunyt nagypapa vagy más rokon nevét adni, az askenázi közösségekben élő nagypapa nevét is kaphatja az újszülött fiúunoka. Lásd még: névadás. – A szerk.]. 1944-ben mindannyiukat deportálták. Nem tértek haza.

Slomó volt a negyedik testvér. 1917-ben született. Ő egy bibliai egyetemre járt, a híres vizsnici rabbi jesivájába. Nagy bibliatudós volt ez a bátyám. 1936-ban elvitték katonának Aradra. Sajnos, gyöngé fizikumú ember lévén, nem bírta a kiképzést. Tüdőbajt kapott, és ezért hazaengedték. 1938-ban halt meg itt, Kolozsváron. Családja nem volt.

Én 1922-ben születtem, a család ötödik gyermekeként. Volt még egy húgom, Lea (Lili), aki 1924-ben született. Miután elvégezte a hét elemet az ortodox hitközség iskolájában, egy kötöttárugyárban dolgozott. Varrónő volt a szakmája. Fiatalon került a lágerbe, Auschwitzba, de túlélte.

Mi szigorúan ortodox család voltunk, a családban rendszeresen megültük a zsidó ünnepeket. A zsidó népnek a legszentebb ünnepe a szombat, a szombat. Ennél szentebb ünnep csak a Jom Kipur, a Hosszúnap. A szabbatra minden zsidó család és így természetesen az én szüleim is nagyon felkészültek. Ilyenkor a lakás mindig ragyogóan tiszta volt, a takarításban nekünk, gyerekeknek is segítenünk kellett. A szüleim különös gondot fordítottak a péntek esti vacsorára. Az előkészületekre már pontosan nem emlékszem. Maga a péntek esti vacsora úgy zajlott le, hogy míg beállt a szombat, édesanyám meggyújtotta a gyertyákat [lásd: gyertyagyújtás; péntek esti gyertyagyújtás]. Mi, fiúgyermek az édesapánkkal elmentünk a templomba. Mikor hazajöttünk a templomból, fehér abrosz, megterített asztal fogadott, két nagy fonott kalács az asztalon letakarva [lásd: kettős kenyér], és a gyertyák meggyújtva. A kalácsot kajlicsnak és bárhesznek is neveztük. Asztalhoz ültünk, és az édesapám imákat mondott, és megbencsolt minket. Azaz megáldott minket. Nem tudom, mi az eredete a megbencsolt kifejezésnek. Az áldást már nem tudnám pontosan idézni, héberül volt. Talán így kezdődött, hogy „A jó Isten áldja meg Ábrahám, Jákob és Jichok □ Izsák □ utódait”... Ezt még mai is így gyakorolják a vallásos családoknál, Kolozsváron már nem találni ilyeneket. A péntek esti vacsora az egy külön szertartás volt. Az asztalnál ilyenkor dalokat énekeltünk, péntek esti dalokat: a Salom Alechemet, a Kol ha Kaddist és a Manei ha B’simchát. Az ételeknek is megvolt a sorrendje: az első a halkocsonya volt [lásd: halételek]. Ezt nem is tudják máshol elkészíteni, csak a zsidó háztartásokban. A feleségem most is sokszor készít halkocsonyát, a receptet is ő ismeri, én nem. Ez után következett a húsleves, sóban főtt és a tarhonya. Szombaton délelőtt szintén elmentünk édesapámmal a templomba, majd hazajöttünk, és szintén ünnepi ebéd volt. A szombati ebédet már pénteken elkészítették. Ilyenkor csollentet ettünk. A csollent paszulyból és árpakásából [gersli] készült. Húst tettek belé, a tetejére pedig vizet öntöttek. Ezután [pénteken] elvittük a pékhez, és betettük az előre kifűtött kemencébe. Egész éjszaka ott volt, majd szombaton a sábesz gój hazahozta. Szombat délután mindig elmentünk a héderbe, ahol hittanoktatásban részesültünk.

Hasonló koncepciójú családokkal barátkoztunk, mint amilyenek mi voltunk. Zsidó családok mellett keresztényekkel is tartottuk a kapcsolatot, főleg a szomszédokkal. Például szombaton nem szabadott villanyt gyújtani, nem volt szabad tüzet gyújtani [lásd: szombati munkavégzés tilalma], s

ilyenkor mindig egy keresztény szomszéd, a sábesz gój jött be. Kapott egy darab kalácsot, egy tál csollentet, s azért, amikor kellett, felkapcsolta, mikor kellett, eloltotta a villanyt, vagy tüzet rakott a kályhában, és közben rakott a tűzre.

A húsvétot [Pészah] szerettem a legjobban, mert a szédereste az egy nagyon szép családi esemény volt. Még a széderestét megelőzően édesanyám kitakarította a házat, különösen ügyelve arra, hogy ne maradjon bent háméc, azaz olyan élelem, ami kovászoszt tartalmaz. Széderestén összeült az egész család, az édesapám felolvasott a Hagadából, az ételek pedig nagyon finomak voltak. Minden ünnepnek megvan a maga speciális ételfélesége. Húsvétkor a pászka a fő eledel, ilyenkor kovászoszt nem ehettünk, csak a kovásztalant, a pászkat. A húslevesbe külön speciális pászka galuskákat [Tojássárgáját kevernek el maceszliszttel és sóval, majd hozzákeverik a habbá vert fehérjét, és a forró levesbe beleszagatják a galuskát. – A szerk.] készített az édesanyám. Volt krumplifánk, ami ilyenkor tradicionális zsidó eledel.

A héber nyelvet sajnos nem ismertük, olvasni tudtunk, de nemigen értettük a szöveget. Viszont állandóan magyarázatokat kaptunk az édesapámtól, ami az imákat illeti. A családban egyébként jiddisül beszéltünk. Édesanyám és édesapám anyanyelve is jiddis volt. Magyarul a környezetben tanultunk meg.

A zsidóknál az a szokás, hogy a fiúgyermeket már négy-öt éves korukban elindítják a hittaniskolába, amit úgy hívnak, hogy héder. Itt ismerkedtem meg én is a héber ábécével, és az imakönyvekben az olvasást ottan sajátítottam el. Jól emlékszem a tanítóinkra, Goldner és Sámuel rebbére, valamint reb Heszklre. Nagyon szigorúan vették a tanítást. Szombatonként a hetiszakaszt ismételtük: Mózes öt könyve hetiszakaszokra van osztva [lásd: szidrá]. Minden héten felolvasnak egy szakaszt a templomban, és ezt tanítják a héderben is. Későbbi években szintén vallásos szellemben nevelkedtem, de őszintén szólva, rajtam nem nagyon fogott. Viszont a szüleim révén elsajátítottam a zsidó élet legfontosabb alapelveit és a zsidó tradíció ápolásához szükséges legfontosabb elemeket.

A bár micvó nagy esemény minden zsidó családban. Már előtte kioktattak a részletekre. A heti Tóra-szakasz máftirját én olvastam fel a templomban [A máftir az, aki „befejezi” a Tóra-olvasást minden szombaton és ünnepnapon. Máftirnak szólítják az ünnepeltet, hogy a próféta szakaszból, a haftarából olvashasson, így nagyobb szerephez jut az istentiszteleten. – A szerk.]. Akkor hívtak fel életemben először a Tórához. A felolvasás után tartottam egy kis beszédet, ami a nevelésemet méltatta. A szüleim odaadását, irántam való szeretetét taglaltam, és természetesen fogadalmat tettem, hogy az édesapám házában kapott nevelés szerint fogom az életemet tovább rendezni. Ugyanis a bár micvó alkalmával, tizenhárom évesen avatnak éretté, nagykorúvá, és akkortól számítva minden cselekedetemért én viselem a felelősséget. A bár micvóig az apa felel a fiúgyermek cselekedeteiért. A szertartáson részt vevő rokonság, ismerősök a végén gratuláltak a szüleimnek és nekem. Ezt követte a kidus, ami egyfajta ünnepség volt az otthonunkban. Süteményt és erős és kevésbé erős alkoholos italokat szolgáltak fel. Ilyenkor szokás az ajándékozás is. Már nem emlékszem, mit kaptam ajándékba, de általában töltőtoll, óra vagy könyv szokott lenni az ajándék.

Az ortodox hitközség elemi iskolájába jártam, középiskolát nem végeztem. Általánosságban véve, eléggé jól tanultam. Főleg a számtan és a történelem voltak a kedvenc tantárgyaim. Tanítóm volt egy bizonyos Binder bácsi, aki az első osztálytól a negyedik osztályig tanított. Az ötödik elemitől

már minden tantárgynál változtak a tanárok. A számtantanár egy Bihari bácsi volt. Nyolc osztályt végeztem.

Jól emlékszem gyermekkorom Kolozsvárjára. Kolozsvárt nagyon nagy zsidó közösség élt. Volt tizenhat-tizenhétezer zsidó □ Az 1930-as népszámlálás szerint Kolozsvár zsidó lakossága 13 000 főt tett ki. Az 1941-es népszámlálás szerint 16 763 fő (a lakosok 15,1%-a) volt zsidó származású – A szerk.□ . Három hitközségre tagolódtott a kolozsvári zsidóság. A legnagyobb hitközség az ortodox hitközség volt, utána következett a reform, azaz a neológ közösség, és volt egy szigorúan vallásos közösség, a szefárdok. Ez utóbbi volt a legkisebb hitközség, külön imaházuk volt. A városban körülbelül tizenöt-húsz imaház és öt nagyobb templom volt. Ezek a nagyobb templomok a következők voltak: a Papp utcában, a Mikes Kelemen utcában, a Malom utcában, a Horea úton és a Barițiu utcában. Közülük csak a Horea úti volt neológ, a többi ortodox volt. Mi az ortodox hitközséghez tartoztunk.

A kolozsvári zsidóság nagy szerepet játszott a város gazdasági és kulturális életében. Volt egy zsidó filharmóniai társaság, a Goldmark, ami amatőr zsidó muzsikusból tevődött össze. Ez a filharmóniai társaság minden évben rendezett egy koncertet, amelyre a mi családunk is eljárt. Volt egy zsidó sportegyesület, a Haggibor, ahol a zsidó fiatalok sportolhattak. Én nem vettem részt a Haggibor tevékenységében. Amikor megengedte az időjárás, a barátokkal kirándulni jártunk. Főleg zsidó barátaim voltak, de ennek nem volt különösebb oka, csak egyszerűen így alakult. Ezek egyszerű kis gyalogtúrák voltak a Kolozsvár környéki helyekre. Egyik fő szórakozásunk volt a biciklizés. Én szegény fiú voltam, nem volt saját kerékpárom. Mindig egy jobb módú barátom adta ide a biciklijét, kölcsön, hogy tudjak egy kicsikét biciklizni. Korcsolyázni úgy tanultam meg, hogy egy jó módú barátom levette a korcsolyát a lábáról, és ideadta nekem. Az én szüleimnek nem volt pénze, hogy korcsolyát vegyenek nekem. A zsidók a gazdasági életből is kivették a részüket. Emlékszem, hogy a város főtere, a főbb utcák és a Széchenyi tér tele volt zsidó üzletekkel. Nagyon sok volt a zsidók között a valamilyen iparos szakmát űző, mint például asztalos, szabó, bádogos.

Kolozsváron, az 1930-as években erős volt a cionista mozgalom. A Hasomér Hacair [lásd: Hasomér Hacair Romániában], a Hanoár Hacioni [lásd: Hanoár Hacioni Romániában], a Barisia és Aviva nevelési aktivitást fejtettek ki, előkészítették a mozgalomban részt vevő fiatalokat a kivándorlásra. Különböző mezőgazdasági telepeket hoztak létre Erdélyben [lásd: hachsara], és ott képezték ki azokat a fiatalokat, akik idealista felfogással rendelkeztek, és a zsidó nemzeti otthon építését tűzték ki célul. A mezőgazdasági munka elsajátításával foglalkoztak. Kolozsvár határában is volt ilyen mezőgazdasági telep. Béreltek egy darab földet, voltak ott munkaeszközök, és ott élt néhány fiatal cionista. Nem minden fiatal, aki kiment Palesztinába, csinált végig ilyen mezőgazdasági képzést, de nagyrészt ezek voltak azok, akiket előnyben részesítettek a kivándorláskor.

Kolozsváron a cionista mozgalom nagyon színes volt, többféle irányzat is létezett. Voltak vallásosak és kevésbé vallásosak, baloldaliak és jobboldaliak. Én akkor még vallásos voltam, akár a szüleim és a testvéreim, és ezért a Mizrachiba jártam, ami egy vallásos cionista szervezet volt. Tagjai a vallásos réteghez tartozó szülők gyermekei voltak. Név szerint nem emlékszem egyetlen vezetőjére sem.

Ami a hatóságokat illeti, Kolozsvár egyetemi város lévén, minden év január huszonnegyedikét, a román nemzeti ünnep alkalmát □ Havasalföld és Moldova 1859-es egyesülésének ünnepe. – A szerk.□ , a fasiszta vaskardista szervezet felhasználta arra, hogy a diákságot megszervezze.

Zsidóellenes tüntetéseket rendeztek ezen a napon. Ilyenkor összetörték az összes zsidó kereskedő üzletének az ablakait, a zsidó templomokat megcsúfolták: betörték a templomok ablakait és ajtóit. A széfer Tórákat [Tóra tekerceket], ahol hozzá tudtak jutni, elégették. Mi ilyenkor ki sem mertünk mozdulni a házból. Másnap, mikor kimentünk az utcára, csak akkor láttuk, hogy milyen pusztítást vittek véghez. Különösen erőszakos pogrom volt az 1927 decemberében lezajlott kolozsvári diáktüntetés [lásd: pogrom 1927-ben Erdélyben]. A román diákok végigvonultak a város főútvonalain, és megtámadták a zsidó tulajdonú épületeket.

Az iskola befejezése után, 1936-ban dolgozni mentem, s már egy kicsikét önállóbb lettem. Az édesapám jó kapcsolatban állt egy Wieder nevű zsidó emberrel, akinek volt egy kötöttárugyára. Oda mentem inasnak, és megtanultam a kötő-szövő ipart. Eleinte csak sepregettem, hordtam a csomagokat, majd három hónap alatt megtanultam annyira a szakmát, hogy önállóan tudtam dolgozni. Kaptam egy gépet, s azon dolgoztam. A tulajdonos rendeléseket vett fel a városban a kereskedőktől különböző mintadarabok alapján, és azokat kellett elkészíteni. A gyárban vegyesen voltak zsidó és nem zsidó alkalmazottak, nem nézték, ki milyen származású.

Mivel a szüleim szegény emberek voltak, a keresetemből minden héten hozzájárultam a család anyagi költségeinek a viseléséhez. Minden héten a fizetésemnek egy részét odaadtam édesanyámnak, a másik részéből szórakozni jártam és takarékoskodtam. 1940-ben, amikor volt a bécsi döntés [lásd: második bécsi döntés], akkor már egy elég rendes kicsi összegem volt megtakarítva a bankban.

Kolozsvár zenei központ volt. Miután saját keresettel rendelkeztem, gyakran eljártam a magyar operába, koncertekre, a kedvenc szórakozásom a zene volt. Volt Kolozsváron egy magyar nyelven megjelenő zsidó újság, az „Új Kelet”. Azt olvastuk a családban rendszeresen. Főleg édesapám olvasta, de ha érdekes cikket találtam benne, akkor én is elolvastam. Akkor kezdtem olvasni szépirodalmat is.

Egy darabig még a zsidó fiatalok látogathatták a középiskolákat és az egyetemeket. Az 1938-as év tájékán, amikor már az antiszemitizmus megerősödött, kezdték itt is [Romániában] kimondani a numerus clausust [lásd: numerus clausus Romániában]. Zsidó fiatalok nem látogathatták sem az egyetemeket, sem a középiskolákat. Ez a helyzet rosszabbodott 1940. augusztus harmincadika után, amikor Észak-Erdélynek egy részét átcsatolták Magyarországhoz. Magyarországon akkor már léteztek a zsidótörvények [lásd: zsidótörvények Magyarországon], és a zsidóság helyzete lényegesen romlott. Sajnos tudtuk, hogy a bécsi döntés nem hoz jót nekünk. Tudtuk, hogy Magyarországon érvényben vannak már a zsidótörvények. Olvastunk az 1882-es tiszaezlári perről, amikor egy ártatlan zsidót megvádoltak azzal, hogy megölt egy keresztény lányt. Tudtuk, hogy részünkre sajnos ez a változás sok jót nem hoz. Igaz, már Romániában is nagyon erős volt az antiszemitizmus. A Vasgárda már működött, sőt mikor a Cuza-kormány [lásd: Goga-Cuza-kormány] hatalomra került, egyre gyakoribbakká váltak a pogromok. Ebből a szempontból mindegy volt számunkra, milyen fennhatóság alá kerülünk. Egyiktől sem remélhettünk semmi jót.

A helyzet az volt, hogy Erdélyben az Osztrák-Magyar Monarchia után a városokban a magyar kultúra volt a domináns, és így az erdélyi zsidóság a magyar nyelvet és a magyar kultúrát gyakorolta.. A falvakban, ahol a lakosság román volt, az ottan élő zsidóság a román nyelvet használta többnyire. De Kolozsvár például kultúrváros volt, és mi itten a magyar kultúrát karoltuk fel jobban. A zsidóságot mi vallásként fogtuk fel, azért, mert vallásos nevelést kaptunk. De

magyarul beszéltünk egymás között a barátokkal, ismerősökkel. Az iskolában románul tanultunk [1940 szeptembere előtt], de az iskolán kívül a magyar nyelv volt a használatos. Más nyelvet a románon és a magyaron kívül nem is sajátítottam el.

A második bécsi döntést követően azok a zsidók, akik 1940 után a kereskedelemben, vagy az iparban dolgoztak, egyre jobban érezték a zsidótörvények hatását [A zsidótörvényeket 1941. március 26–27-én terjesztették ki az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés értelmében Romániához csatolt Észak-Erdélyre, amelyet az ún. második bécsi döntés értelmében 1940. augusztus 30-án csatoltak vissza Magyarországhoz. – A szerk.]. 1940-ben megalakult a Baross Szövetség, amely a magyar kereskedőket tömörítette, és kifejezetten a zsidók gazdasági visszaszorítását szolgálta [A keresztény és nemzeti kereskedőket, iparosokat, őstermelőket tömöríteni szándékozó szervezet jelszavát Kossuthtól vette: „Gyarmati sorban él az a nemzet, melynek gazdasági élete idegen kézben van.” Részletesebben lásd a Baross Szövetség szócikket. – A szerk.]. 1943-ban a zsidó kereskedők már árut sem kaptak, a zsidó iparosok pedig nyersanyag nélkül maradtak. Ennél az oknál fogva kénytelenek voltak a zsidó iparosok s a zsidó kereskedők összetársulni egy magyar kereskedővel vagy egy magyar iparossal, és annak a neve alatt működtetni cégüket. Ezt a társulási viszonyt úgy hívták, hogy stróman-rendszer.

Én egy Kreier nevű cégnél dolgoztam. A mi szakmánkban, a kötöttáruiparban 1940–42-ben konjunktúra volt, különösképpen miután Magyarország belépett a szovjetellenes háborúba [Magyarország 1941. június 24-én szakította meg a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, majd 1941. június 26-án hadat üzent a Szovjetunióknak, és 1941. június 27-én a honvédség csapatai átlépték a szovjet határt. – A szerk.]. Ebben az időszakban Magyarországon nagy áruhiány volt, és minden „rongyot”, amit gyártottunk, harisnyát, pulóvert, szvettert, mindent el lehetett adni Budapesten. Volt egy utazó ügynökünk, aki kapcsolatban állt egy budapesti magyar nagykereskedővel, aki átvette a termelésünket.

1943 őszén még szigorúbb lett a zsidóság sorsa. A munkaképes férfiakat munkaszolgálatra hívták be. Én 1943 októberében kaptam behívót, és bevonultam a 10-es zászlóaljhoz munkaszolgálatra. A 10-es zászlóalj Nagybányán volt. Engem a zászlóalj negyedik századába osztottak be, a 10/4-be. A kolozsváriakat általában a 10/2-be sorozták be, én viszont valószínűleg egy adminisztratív hiba folytán Kolozsváron a behívómat csak nyolc-tíz nap késéssel kaptam kézhez. Így kerültem a 4-es századba. Arról volt híres, hogy a zászlóalj parancsnoka, egy Reviczky nevezetű tábornok [Reviczky Imre ezredes volt. – A szerk.] messzemenően emberségesen bánt a munkaszolgálatosokkal. Nagyon sok olyan sokgyermekes zsidó családon segített, ahonnan idősebb embereket soroztak be. A bevonult munkaszolgálatosok feleségei elmentek hozzá kihallgatásra, Reviczky pedig szabadságot adott férjeiknek. Olyan nagycsaládos is volt, akit felmentett a szolgálat alól.

Nagybányáról elvittek minket Óradnára és a közeli Rotundára erődöket építeni. Nagyon nehéz munkát végeztünk, az ellátás pedig gyenge volt. A századparancsnokot Morzényinek hívták, nagyon szigorú volt. Nagybányáról Kárpátaljára vitték a századunkat. Kárpátalján egy fatelepnél dolgoztunk, fakitermelésnél foglalkoztattak minket. A szállásunk egy erdőben volt. Rönköket cipeltünk. Egy negyven-ötven kilós rönköt ketten kellett vigyünk, körülbelül négy-öt kilométeres útszakaszon. Ha valakinél előfordult, hogy nem bírta, vagy a legkisebb fegyelmi kihágást követte el, szigorú büntetéseket róttak rá. Például a magyar hadseregben alkalmazott legszigorúbb büntetés a kikötés volt. Nemcsak a munkaszolgálatosoknál, hanem a tényleges katonai

szolgálatnál is. Ez egy nagyon embertelen büntetési mód volt: hátra kötötték az ember két karját, majd a hátrakötött csuklójánál fogva felhúzták egy fára, olyan magasságba, hogy a lába ne érje a földet. Ez olyan kínos és fájdalmas volt, hogy tíz-tizenöt percnél tovább nem bírta senki, és elájult. Ekkor leengedték, fellocsolták, majd visszahúzták. A kikötés a kihágással volt arányos. Volt, akit félóra ítétek kikötésre, volt, akit egy órára. Kihágásnak minősült az, ha valaki nem teljesítette a napi normát. De bármilyen csekélységért büntetést lehetett kapni. Egy alkalommal egy katonai század vonult el mellettünk, és a sorból megismert engem az egyik keresztény szomszédom, a Gurát Béla. Ő ugyanabban az utcában lakott Kolozsváron, mint én. A szüleinek volt egy pékségük, s ő is a pékségben dolgozott addig, amíg be nem hívták katonának. Mikor meglátott engem, megörvendett nekem, és azt mondta: „Gyere, adjak neked egypár kenyeret”, s adott nekem négy kenyeret. Fogalmam sincs, honnan lehetett annyi kenyere. Engem például ezért büntettek meg: mert egy pillanatra kiléptem a sorból, s átvettem a négy kenyeret.

Az ellátás nagyon gyenge volt. Megtörtént, hogy előre két napra megkaptuk a kenyéradagot. Este sorakozó volt a vacsoráért, ami köménymaglevesből, esetleg valami más levesből vagy egy csupor feketekávéból állt. Amíg sorra kerültünk, addig félig megettük a két napra szánt kenyeret. Pechünkre, sokszor még friss is volt a kenyér, és még jobban fogyott. Sokan nem bírták az éhséget, s amikor már közel voltak az oroszok, sokan a munkaszolgálatosok közül megpróbálták átszökni hozzájuk. Viszont vagy a magyarok, vagy az oroszok lelőtték őket. A magyarok azért, mert szökni próbált, az oroszok pedig valószínűleg azért, mert kémnek hitték. A munkatáborban gyakoriak voltak a járványok, betegségek. Tisztálkodási lehetőségünk alig volt. A század orvosául egy fényképészt neveztek ki, mert mondta, hogy tud kötözni. Ennél többet viszont nem értett a szakmához.

1944 tavaszán vittek ki minket a frontra, és egy kárpátaljai utászszázadhoz kapcsoltak. A front a Sztrij – Sztanyiszlav – Gyeljatyin – Kolomea – Koszov vonalon húzódott. Embertelen körülmények között éltünk. A keretlegények csúfságot űztek belőlünk, és bizony nem egyszer volt úgy, hogy akik éheztek, és nem bírták a munkát, meghaltak. Mi láttuk el az utászszázadot élelmiszerral és lőszerrel. A front olyan helyen volt, amit nem lehetett megközelíteni semmilyen járművel, csak gyalogszerrel vagy lovakkal. Mi a hátunkon vittük a lőszert és az élelmiszert. A munkatábor az orosz előrenyomulás miatt még nehezebb volt, mert állandó készenlétben kellett lennünk.

1944 őszén, a visszavonuláskor láttam először orosz katonát, aki foglyul esett. Naponta harmincöt-negyven kilométereket kellett gyalogoljunk Huszt irányába, az utakat pedig menet közben kellett rendbe tegyük, hogy a magyar hadsereg visszavonulását akadálymentessé tegyük. A visszavonulásban nemcsak az volt a kínos, hogy menetelni kellett, hanem az is, hogy minden órában adtak öt perc pihenőt. Ez alatt az öt perc alatt a hosszú meneteléstől úgy megmerevedtek az ízületeink, hogy mikor újra kellett indulni, úgy éreztük, mintha késsel vágnák le a húst rólunk. Egy ilyen alkalomkor, amikor már több héten keresztül vonultunk vissza, a századparancsnok ismertette a visszavonulási útirányt. Kijelentette, hogy ha valaki nem bírja a tempót, és lemarad, az utászszázad parancsnokságánál érdeklődhet az útvonalról. Ekkor több munkaszolgálatos társammal együtt elhatároztam, hogy megszökünk. A kárpátaljai Técső környékén, menetelés közben ránk esteledett, mi pedig a társaimmal együtt kiugrottunk a sorból, és bebújtunk az út melletti kukoricásba. Técső egy nagy vasúti központ volt. Ekkor már annyira szétzüllött a magyar hadsereg, és olyan szervezetlenség uralkodott, hogy nemcsak mi, munkaszolgálatosok, hanem a magyar katonák közül is sokan megszöktek. Olyan gyorsan közeledtek az orosz csapatok, hogy a

magyar hadsereg vezetői már nem tudták uralni a helyzetet.

Mivel elég sokan szöktünk meg akkor este, a századparancsnok, mikor bekerült Técsőre, és látta, hogy sokan hiányoznak, kivezényelte a helység tűzoltókocsiját, és reflektorral kerestetett minket. Akit megtaláltak, ott, helyben főbe lőtték. Én például éreztem a sapkámnak a végén Kenéznek a bakancsát – Kenéz volt a szolgálatvezető őrmester. Ha például az arcomra lép, én akkor odaveszek. Azóta minden nap ajándék nekem az élet. Ott vártunk egy darabig a kukoricásban, majd négy-öt óra múltán elindultunk be a faluba. Négyen bajtársak, akik ugyanabból a századból voltunk, bementünk egy parasztházba. A tulajdonost megkértük, hogy a szénapadláson aludhassunk. Egy Mari néni nevezetű özvegyasszony lakott ott. Másnap reggel kitettük az asztalra amennyi pénzünk volt – otthonról a munkaszolgálat alatt is kaptunk volt pénzt –, és megkérdeztük Mari nénit, hogy hány napra tud minket elszállásolni. Ekkor már a front nagyon gyorsan közeledett, és itt akartuk bevárni a felszabadulást. Vagy három napja lakhattunk ott, amikor az oroszok bejöttek Técsőre. Hozzánk nagyon emberségesen viszonyultak, mert látták, hogy sárga karszalagot viselünk, és fasiszta áldozatok vagyunk. Rá két napra elindultunk gyalog, az erdőn keresztül Nagybányára. A falubeliek figyelmeztettek minket, hogy az erdő aknásítva van, és nagyon veszélyes. Normális körülmények között két-három napot kellett volna tartania az útnak, de mi nem ismertük az utat, és jártuk még az erdőt néhány napig.

Négyünk közül egyedül én voltam kolozsvári, egy másik nagybányai volt, a többiről nem tudom, honnan származtak. Nagybányán összetalálkoztam néhány kolozsvárral, akikkel elindultunk gyalog Kolozsvárra. [Nagy]Ilondán – megközelítőleg ötven kilométerre van Nagybányától – egy orosz teherautóra kéredzkedtünk fel. Mondtuk, hogy Kolozsvárra megyünk, az oroszok visszaválaszták, hogy „Turda” – Torda románul –, mondtuk „ágyon”, jó, rendben oroszul, és felültünk. Kolozsváron a román színház előtt szálltam le az autóról. Ez 1944 november-decemberében volt.

Tudtam, hogy nincs itthon senkim, mert egy szomszédunkkal, Kissnével leveleztem. Tudtam, hogy nincsenek szüleim, testvéreim. A munkaszolgálat alatt, mindaddig, amíg a szüleimet nem deportálták, rendszeresen leveleztünk. Később Kissnével tartottam a kapcsolatot. Amikor gettósították a zsidókat, és a szüleimet is kísérték az autóra, az apám olyan beteg volt, hogy nem volt már szállítható állapotban. A csendőrök mégis fel akarták tenni az autóra, s akkor a Kissné felment a szomszédságunkban lakó alpolgármesterhez, Trucához. Mondta, hogy „Müller bácsi beteg”, és adjon egy igazolványt, hogy apámat ne vigyék a gettóba. Truca adott egy igazolást, Kissné pedig bevitte az apámat magához. Pár nap múlva Kissné utánajárt, és beutaltatta az apámat a zsidókórházba [lásd: zsidók mentése Észak-Erdélyben]. A zsidókórház az egész háború alatt végig működött mint kórházi egység. Így menekült meg az apám a gettótól, és így jutott tudomásomra, hogy az apám emberséges körülmények között halt meg, a kórházban. Volt itt Kolozsváron egy munkaszolgálatos egység, amely az élelmezési raktárnál dolgozott. Ők temették el az apámat. Azoktól és ettől a magyar családtól tudtam meg, hogy az apám hol van eltemetve. A családomból édesanyámat és két lánytestvéremet, Chaját és Leát deportálták. Chajának volt két kisgyermek, ők is elpusztultak. Egyedül Lea élte túl. A halál torkából, Auschwitzból szabadult fel, 1945-ben.

Na, most hova menjek? Földbe gyökerezett a lábam, nem tudtam, merre induljak. Hát mégis elmentem oda, ahol a szüleim laktak a háború előtt. A lakásunkba nem tudtam bemenni, nem

engedtek be. Bementem az egyik szomszédunkhoz, a Kissnéhez, aki pár napig gondomat viselte. Aztán kezdtem utánanézni, hogy hogyan fogom az életemet rendezni. Az élet újrakezdése volt a legnehezebb. Nem kívánok visszagondolni arra a felére, és nem is akarok sokat beszélni róla. Engem megboldogult apámnak egy közeli barátja, egy román család segített. Miután Kissnétől eljöttem, hónapokon keresztül laktam a román Căpușan Gheorghe családjánál, mindaddig, amíg kezdtem megtalálni a helyemet az életben.

Amikor én hazakerültem Kolozsvárra, még nem volt megszervezve a zsidó túlélők fogadása. Néhány héttel később már egy amerikai zsidó segélyező szervezet □ Joint□ lakásokat alakított át szálláshelyekké, és a lágerekből, munkaszolgálatból hazatérőket meleg étellel, ruhával, tisztálkodási lehetőséggel segítette. Az ún. Péter-Pál villát rendezték be ilyen célra. Hazaérkezésemkor még nem működött ez a villa, és a beindulása után sem vettem igénybe, mert a Căpușan család szállást és ételmezt is biztosított nekem. Nyolc hónapig abban a ruhában jártam, ami a munkatáborban volt rajtam. Az első ruhát, amit vettem, és le tudtam cserélni vele a munkatáboros rongyait, azt abból a Joint által kapott segélyből vásároltam egy ócskásnál.

Munkát kerestem, és bekerültem egy kötöttárugyárba. Az újrakezdés nem volt könnyű, lépten, nyomon a szüleimet kerestem. Tudtam, hogy meghaltak, de mégis állandóan arra vártam, hogy egyszer csak előbukkannak. Ahogy teltek a hónapok, összekerültem egy régi keresztény barátommal, Leboviccsal, akinek a szülei szintén a kötöttáru szakmában tevékenykedtek. Neki volt valami öröksége, egy pár kötőgép. Mivel ismertem a szakmát, és értettem a gépek kezeléséhez, megkért engem, hogy társuljak vele, és indítsunk be egy kötődét. Sikerült elindulnunk és termelnünk. Az életem így kezdett helyreállni, anyagilag kezdtem rendbe jönni.

Időközben, 1945 tavaszán hazatért a lágerekből Lea húgom, akit minden szempontból támogatnom kellett. Néhány hónap múlva kivándorolt Izraelbe [Akkor még: Palesztina brit mandátum. Izrael állam 1948-ban alakult meg. – A szerk.]. Ottan ment férjhez, egy Romániából kivándorolt zsidóhoz. A férje neve nem jut eszembe, de azt tudom, hogy nem erdélyi származású volt. Egy lánya született, aki most Izraelben óvónő. Lea 1975-ben halt meg.

A háború után a kommunista mozgalommal szimpatizáltam, mert ez volt az az ideológia, amiben zsidóként emberi méltóságomat véltem visszanyerni. Hittem a kommunizmus által hirdetett eszmékben. Sajnos időbe telt, amíg meggyőződtem arról, hogy az ideológia és a gyakorlat nem ugyanaz. A pártba 1945-ben léptem be, 1949-ben viszont kizártak, mert a háború utáni kisiparosi tevékenységemet osztályellenesnek ítélték meg. Nem sajnáltam, hogy kizártak. Büszke voltam arra, hogy becsületesen végzem a munkámat, és nem ülök egy padosorban azokkal, akik a „piros könyvet” □ párttagkönyvet□ felhasználva lopják a napot, és szájaskodnak a gyűléseken. Én hallgattam, de becsületesen dolgoztam. Nem is kértem soha az újrafelvételemet.

1953-ban még hittek az emberek a kommunista ideológiában. Sajnálták, hogy Sztálin meghalt. Később rájöttek arra, hogy a gyakorlatban semmi nem valósult meg az ígéretekből. Az 1956-os eseményeket [lásd: 1956-os forradalom] végig figyelemmel kísértem a rádióból és az újságból. A budapesti rádióadásokat és a Szabad Európát hallgattam.

1949-ben bekerültem a kolozsvári állami kötöttárugyárba, a Someșulba, és ottan tevékenykedtem először segédmesteri minőségben, később pedig divattervezői munkakörben. Ebben a gyárban harminchárom évet dolgoztam, egészen 1982-ig, nyugdíjazásomig. Engem a munkám miatt mindig

tisztelettel öveztek. A kommunista rendszerben a burkolt nacionalista szellem létezett, de kimondottan, nyilvánosan, soha nem éreztem megkülönböztetést zsidó voltom miatt. Becsülettel végeztem a munkámat, és ezért tiszteltek.

Az 1940-es évek végén ismertem meg Szakács Annát, akit 1952-ben feleségül vettem. Csak polgári esküvőnk volt. Sem én, sem Anna nem voltunk vallásosak, és így nem is tartottuk fontosnak az egyházi szertartást. Egyébként is, a feleségem nem zsidó, református. Nem tért át zsidó hitre. Harmonikus házasságunk volt és van. Soha nem jelentett problémát kettőnk között a származásunk. Emberségességet kerestünk egymásban, nem nemzetiséget vagy vallást.

A feleségem Kisbányán született, 1929-ben. Járásban járt iskolába [Kisbánya - kisközség volt Torda-Aranyos vm.-ben, 1891-ben 700, 1910-ben (Kisbányahavas) 1200 román lakossal; Alsóháza - kisközség volt Torda-Aranyos vm.-ben, 1891-ben 1600, 1910-ben 1800, 1920-ban 1900 magyar és román lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság). Trianon után mindkét község Romániához került. - A szerk.]. Egyszerű polgári család voltak. Az apja Kisbányán malmos volt, majd Kolozsváron fuvarozásba kezdett. Teherautóval járt. A családja 1940-ben Kolozsváron telepedett le. Kolozsváron elvégezte Anna a Kereskedelmi Líceumot, ami után különböző vállalatoknál dolgozott könyvelőként. Egyetlen testvére volt, aki nagyon fiatalon elhunyt, én nem is ismertem őt.

Volt egy periódus, amikor komolyan foglalkoztunk az Izraelbe való kivándorlás gondolatával. A feleségemnek viszont előregedett szülei voltak akkor, amikor még fiatalabbak voltunk, és szükségük volt a mi támogatásunkra. Ezért lemondtunk a kivándorlásról.

Házasságunkból egy gyermekünk született 1956-ban [Müller László]. Nem neveltük vallásos szellemben, származását viszont soha nem titkoltuk előle. Zsidónak vallja magát. A középiskolát 1974-ben fejezte be, majd felvételizett a Politechnikai egyetemre. Az informatikai szakmában specializálta magát. Most is az informatikai szakmában dolgozik itt, Kolozsváron. Van családja. Érdekes módon, a felesége [Grünwald Ágnes] is zsidó. Ez viszont csak véletlen. Sem a fiam, sem a menyem nem jártak zsidó körökben, nem vettek részt zsidó rendezvényeken. Ebből a házasságból van egy Renáta nevű kis unokám. 1988-ban született. Renáta most már a tizenötödik esztendejében van, sportol, jól tanul, és sok örömet jelent nekünk. A szülei nem nevelik zsidó szellemben, viszont soha nem titkolták előtte a származását.

A baráti körünk vegyes volt. Voltak zsidó családok is, keresztények is. Így van ez most is. Van egy kellemes társaságunk, akikkel össze szoktunk jönni névnapok, születésnapok alkalmával és olyankor nagyon kellemesen töltünk el egy pár órát. A baráti társaság tagjai egyszerű, becsületes emberek a hitközségből vagy a régi munkahelyemről.

Sok barátom és ismerősöm van Izraelben. Ott éltek a testvéreim közül József és Lea is. Én háromszor voltam látogatóban Izraelben. Először 1969-ben mentem ki. Kérvényeznem kellett a kiutazási engedélyt, és csak akkor kaptam útlevelet. A kommunista rendszerben sokkal nehezebb volt elhagyni az országot. Felváltva látott vendégül Lea és József. Izrael nagyon tetszett, bejártam a fontosabb városokat.

Olyan környezetben élünk és élünk, ahol a többség keresztény, ezért természetes, hogy a keresztény ünnepeket is, mint például a karácsonyt, tiszteljük. Persze nem tartjuk meg. Ezzel szemben a szombatot és a húsvétot [Pészah] igyekszünk mindig megülni, de ez is inkább csak

amolyan megemlékezés, mint ünnep. Ezt is csak az 1990-es évektől gyakoroljuk.

1989-ben azt reméltük, hogy megszűnt a diktatúra, és a gazdasági helyzet helyre fog állani. Csalódva gondolok vissza azokra a reménységekre, amik akkor tápláltak. Most sem sokkal jobb a helyzetünk, ugyanolyan szegénységben élünk. Csak annyi a különbség, hogy szabadabbak vagyunk.

1944 után én nem hagytam el a vallásomat, de nem is voltam templomjáró, vallásos ember. Van egy olyan régi közmondás, hogy ahogy telnek az esztendőik, és az ember közeledik „Gödör Gyurihoz” [a halálhoz], eszébe jut a gyerekkor és az, hogy honnan származik. Most, nyugdíjas koromban kezdtem templomba járni. Jelenleg pedig a kolozsvári zsidó hitközség keretén belül tevékenykedek, vezetőségi tag vagyok. Én foglalkozom a vallási problémákkal. A hivatalos címem „consilier cu probleme de cult” □ vallási ügyekkel foglalkozó tanácsos□ . A hitközséghez úgy kerültem, hogy 1989 után szükség volt olyan emberre, aki ismeri a vallási előírásokat. Mivel tudták, hogy én vallásos nevelésben részesültem, megkértek, kapcsolódjak be a hitközség munkájába.

Meg kell mondjam, nem azért járok templomba, mert vallásos vagyok, hanem azért, mert a zsidó nép az egyedüli a földkerekségen, amelyiknek a történelme szigorúan hozzá van kötve a valláshoz. Tehát számomra elmenni a templomba, az azt jelenti, hogy ápolom a zsidó tradíciót. És általában ez a helyzet a többi kolozsvári zsidóval is. Jelen pillanatban körülbelül háromszáz zsidó él Kolozsváron. Az egész hitközség nagyon elöregedett közösség, rabbink pedig nincs. Ettől függetlenül igyekszünk ápolni a vallási tradíciókat, megtartunk minden ünnepet: a sabbatot, a Hanukát, a Pészahot, a Purimot. A fiataljaink Talmud-Tóra oktatásban is részesülnek, emellett pedig egy kórust is működtetnek. A Talmud-Tórában többnyire héber nyelvet tanulnak, a kórusban pedig zsidó vallásos dalokat, mint amilyen az Avadim Chajinu és a Dájenu. Hangsúlyozom, mindezt azért tesszük, mert ápolni akarjuk a zsidó tradíciót.